

חילול השם על קוצו של יו"ד

בחנינת הנוסח של הלכה אחת במהדורות החדשות של משנה תורה

הקדמה
לפניהם - ולא לפני גוים
בירור נוסח ההלכה ברמב"ם
נוסח הר"י קאפח
נוסח 'רמב"ם מדויק', הר"י שילת
נוסח 'יד פשוטה', הרנ"א רבינוביץ
סוף דבר

הקדמה

ב"ה בדור האחרון נדפסו כמה וכמה מהדורות חדשות של משנה תורה לרמב"ם, חלקן מנוקדות, והחידוש העיקרי בהן הוא השימוש בכתבי יד שונים, מתוך ניסיון להעמיד בפנינו נוסח הקרוב ככל שניתן לזה שיצא מתחת קולמוסו של הנשר הגדול.

מאמר זה ישווה בין המהדורות בנוסחה של הלכה אחת, ובעיקר של מילה אחת, ולמעשה של אות אחת וניקודה. בבחינת הלכה זו יתגלה עד כמה יכול שינוי בקוצו של יו"ד, כפשוטו, לשנות את הגישה ההלכתית בסוגיה מעשית ביותר, שיש לה משמעות מרכזית ובערת בהלכות היחיד והציבור במדינת ישראל המתחדשת.

לפניהם - ולא לפני גוים

על הפסוק בשמות כא, א: 'וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לְפָנֵיהֶם', כותב רש"י:
"לפניהם" - ולא לפני גוים¹, ואפילו ידעת בדין אחד שהם דנין אותו כדיני ישראל אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני גוים מחלל את השם ומייקר שם עבודה זרה להחשיבה, שנאמר (דברים לב, לא) 'כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים', כשאויבינו פלילים זהו עדות לעילוי יראתם.

1 כתבנו בדרך כלל את הנוסח המקורי 'גוים' במקום הנוסח המצונזר שבדפוסים 'עכו"ם' או 'כותים'.

תניא, היה ר"ט אומר: כל מקום שאתה מוצא אגוריאות של גוים, אע"פ שדיניהם כדיני ישראל, אי אתה רשאי להיזקק להם, שנאמר: 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', 'לפניהם' - ולא לפני גוים, דבר אחר: 'לפניהם' - ולא לפני הדיוטות.

ובתנחומא משפטים, ג:

לפניהם ולא לפני גוים. מנין לבעלי דינין של ישראל שיש להם דין זה עם זה שיודעים שהגוים דנין אותו הדין כדיני ישראל שאסור להזדקק לפניהם, תלמוד לומר אשר תשים לפניהם לפני ישראל ולא לפני גוים, שכל מי שמניח דייני ישראל והולך לפני גוים כפר בהקדוש ברוך הוא תחילה ואחרי כן כפר בתורה, שנאמר: 'כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים'.

וכן נפסק להלכה במילים חריפות בשולחן ערוך חושן משפט סי' כו סע' א:

אסור לדון בפני דייני גוים ובערכאות שלהם, אפילו בדין שדנים בדיני ישראל, ואפילו נתרצו שני בעלי דינים לדון בפניהם, אסור. וכל הבא לידון בפניהם, הרי זה רשע, וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת מרע"ה. הגה: ויש ביד בית דין לנדותו ולהחרימו עד שיסלק יד הגוים מעל חברו. וכן מחרימין המחזיק ביד ההולך לפני גוים. ואפילו אינו דן לפני גוים, רק שכופהו על ידי גוים שיעמוד עמו לדין ישראל, ראוי למותחו על העמוד...

לאחר הקמתה של מדינת ישראל, והויתור המצער על אימוץ המקורות ההלכתיים כבסיס לחוק ולמשפט שיחול בה, התפתח לאורך השנים דיון על מעמדם של בתי המשפט של המדינה - האם דינם כ"ערכאות של גוים" (או כ"ערכאות שבסוריא", ערכאות של הדיוטות שמוותר להתדיין בפניהם - סנהדרין כג, א)². מצד אחד ניצבת עמדתם של רבים מהפוסקים, וביניהם בולט רבי אברהם ישעיהו קרליץ ה"חזון איש", שכתב בספרו (סנהדרין טו, ד):

ואע"ג דליכא ביניהם דין שידין ע"פ משפטי התורה, ומוכרחים להמנות בעל שכל לפי מוסרי האדם, אינם רשאים לקבל עליהם חוקי עמים או לחוקק חוקים. שהשופט כל דין שלפניו לפי הנראה אליו - זהו בכלל פשרה, ואין ניכר הדבר שעזבו מקור מים חיים לחצוב בורות נשברים; אבל אם יסכימו על חוקים, הרי הם מחללים את התורה, ועל זה נאמר 'אשר תשים לפניהם

2 בנושא זה נכתב רבות, ואין מענייננו כאן לדון בכך, אלא לחתור לבירור ההלכה בדברי הרמב"ם בלבד. את שלל המקורות והדעות בנושא ניתן למצוא אצל יצחק ברנד, ערכאות של גוים במדינת היהודים, מחקר מדיניות 83 - המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים תש"ע.

- ולא לפני הדיוטות... ואין נפקותא בין בא לפני אינם ישראלים ובין ישראל ששופט ע"פ חוקים בדויים; ועוד, הדבר יותר מגונה, שהמירו את משפטי התורה על משפטי ההבל... ומרימים יד בתורת משה.

כמה משפטנים שומרי מצוות התעוררו כנגד דעה נחרצת זו, וניסו למצוא מקורות ברורים להיתר. כך, לדוגמה, כתב מייצגה הבולט של עמדה זו, השופט פרופ' מנחם אלון³:

מרחיק לכת הוא פירושו של המאירי, סנהדרין (מהד' סופר עמ' 78): "בערכאות שבסוריא שלא היו בקיאים בדין תורה, אלא שדנין לאומד הדעת ובחוקים ונימוסים", היינו שלא רק שלא דנו לפי דין תורה אלא שדנו לפי חוקים ונימוסים אחרים!...

כנגד הדעה האחרונה יצא הרב יעקב אריאל בכתבו⁴: "חלק הגון משאננותו של הציבור הדתי-לאומי בפרשה זו, יש לייחס למשפטנים דתיים, אשר פיתחו תיזה, בניגוד לדעת כל גדולי הפוסקים שבדורות האחרונים (מכל החוגים והזרמים), שכאלו אין איסור ערכאות חל על השיפוט במדינת ישראל". ומסקנתו היא:

כשמדובר בהדיוטות המתנכרים לתורה באופן שיטתי ומעדיפים במוצהר דין נכרי על פני דין תורה... יהודי דתי היודע על קיומו של משפט התורה ועל מציאותם של תלמידי חכמים יודעי דת ודין, ובכל זאת הוא מעדיף להישפט בפני הדיוטות אלו... נחשב למחרף ומגדף ולמרים יד בתורת משה, ואיסורו איסור חילול השם מדאורייתא, ודינו כהולך לערכאות של נכרים.

השופט פרופ' יעקב בזק פרסם תגובה על דברי הרב אריאל⁵, ובדבריו הוא מתייחס לנוסח ההלכה ברמב"ם שבה אנו באים לדון. במובאה שלהלן הוא מתייחס לגישה הסוברת כי יש לראות בבתי המשפט של מדינת ישראל ערכאות של גוים:

דברים ברוח זו פורסמו בעתון אקדמאי דתי, שם ציטט המחבר הנכבד לעזרתו את הרמב"ם, הלכות סנהדרין כו, ז כדלקמן: "כל הדין בדיני עכו"ם ובערכאות שלהם וכו' הרי זה רשע וכאלו חרף וגדף והרים יד בתורת משה". על פי דברים אלה קבע המחבר כי בתי הדין במדינת ישראל "הדנים לפי משפטים זרים הם 'ערכאות', לפי שהם דנים בדיני עכו"ם". אולם שיבוש קטן בציטוט גרם לו למחבר לטעות במשמעות של כל אותה הלכה, שכן לא נאמר

- 3 מנחם אלון, המשפט העברי כרך א, מהדורה שניה (ירושלים תשל"ח) עמ' 22-23 הע' 80. אלון ממשיך ומתפלמס "כתלמיד לפני הרב" עם החזון איש, שם עמ' 121-122 הע' 174.
- 4 הרב יעקב אריאל, המשפט במדינת ישראל ואיסור ערכאות, תחומין א (תשמ"ו), עמ' 319-328. לדברי המאירי שהזכיר השופט אלון הוא מתייחס שם בעמ' 327.
- 5 פרופ' יעקב בזק, בתי המשפט בישראל - האמנם "ערכאות של גוים"? תחומין ב (תשמ"א), עמ' 523-527. המאמר פורסם שנים קודם לכן בעיתון "הצופה".

ברמב"ם 'כל הדין בדני עכו"ם', אלא "כל הדין בדניי עכו"ם". ולענייננו ההבדל הוא מכריע.

בהמשך דבריו הוא מנסה להוכיח מן הגמרא ומן השולחן ערוך כי הלכה זו "אינה דנה כלל בשאלת מהות הדין שלפניו דנים, אלא בשאלת לאומיותם של הדיינים או יותר נכון של בתי הדין שבפניהם דנים"⁶.

מובן כי בשאלה עקרונית כל כך, שניסו להכריעה באמצעות דיוקים שונים מן הראשונים ומן הגמרא, להבהרת דעתו של הרמב"ם יש משקל מכריע. ובכן, הרמב"ם אסר לפנות לדניי גוים - או לדניי גוים?

בירור נוסח ההלכה ברמב"ם

הנה לשון הרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק כו, הלכה ז - על פי נוסח הדפוסים המצויים (דפוס ורשא-וילנא וצילומיו):

כל הדין בדניי עכו"ם ובערכאות שלהן אע"פ שהיו דיניהם כדניי ישראל הרי זה רשע וכאלו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו, שנאמר: 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' - לפניהם ולא לפני עכו"ם לפניהם ולא לפני הדיוטות. היתה יד העכו"ם תקיפה ובעל דינו אלם ואינו יכול להוציא ממנו בדניי ישראל - יתבענו לדניי ישראל תחלה, אם לא רצה לבוא נוטל רשות מבית דין ומציל בדניי עכו"ם מיד בעל דינו.

השמות 'דינים' ו'דיינים' מופיעים בהטיות שונות כמה פעמים בהלכה זו, כשהמבדיל ביניהם הוא הכפלת האות יו"ד. כך בוודאי הבין מי שניקד את ההלכה במהדורת 'רמב"ם לעם' של מוסד הרב קוק (השמות הנ"ל מודגשים):

כְּלִי־הַדִּין בְּדִינֵי עֲכוּ"ם וּבְעֶרְכָּאוֹת שְׁלֵהֶם אֲע"פ שֶׁהֵיוּ דִינֵיהֶם כְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל - הָרִי זֶה רָשָׁע וְכֵאלוֹ חָרַף וְגָדַף וְהָרִים יָד בְּתוֹרַת מֹשֶׁה רַבִּינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: 'וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לְפָנֵיהֶם' - לְפָנֵיהֶם וְלֹא לְפָנֵי גוֹיִם, לְפָנֵיהֶם וְלֹא לְפָנֵי הַדְּיוֹטוֹת. הָיְתָה יַד הָעֲכוּ"ם תְּקִיפָה וְבַעַל דִּינוֹ אֵלֶם וְאִינוֹ יָכוֹל לְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ בְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל - יִתְבַּעְנוּ לְדִינֵי יִשְׂרָאֵל תְּחִלָּה. אִם לֹא רָצָה לָבוֹא - נוֹטֵל רְשׁוּת מִבֵּית דִּין וּמְצִיל בְּדִינֵי עֲכוּ"ם מִיַּד בַּעַל דִּינוֹ.

האם אכן זהו הנוסח שיצא מתחת קולמוסו של הרמב"ם? להלן נבחן את הנוסחים שהובאו במהדורות שהוגחו עפ"י כתבי יד מהימנים: מהדורת ר"י קאפח זצ"ל ושתי

6 תשובתו של הרב אריאל לדברים אלו קשורה בעיקרה לאיזכור הצמוד, ברוב המקורות, של ערכאות של נוכרים יחד עם ערכאות של הדיוטות. תגובתו של הרב אריאל למאמרו של פרופ' בזק פורסמה בסמוך לו, שם עמ' 528.

מהדורות מנוקדות שהלכו בעקבותיה, מהדורת רמב"ם מדויק של מו"ר הרב י' שילת שליט"א, ומהדורת יד פשוטה של מו"ר הרב נ"א רבינוביץ שליט"א.⁷

נוסח הר"י קאפח⁸:

כל הדין **בדיני**⁹ גוים ובערכאות שלהם אף על פי שהיו **דיניהם כדיני** ישראל, הרי זה רשע וכאלו חרף והרים יד בתורת משה רבנו, שנאמר: 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' לפניהם ולא לפני גוים, לפניהם ולא לפני הדיוטות. היתה יד הגוים תקיפה ובעל דינו אלם ואינו יכול להוציא ממנו **בדיני** ישראל, יתבענו **לדיני** ישראל תחלה. אם לא רצה לבוא, נוטל רשות מבית דין, ומציל **בדיני** גוים מיד בעל דינו.

הרואה יראה שבראש ההלכה הביא הרב קאפח "בדיני" - ביו"ד אחת, אך בסופה "בדיני" - בשני יו"דין. ברם, בהערתו (המסומנת גם במובאה דלעיל) חיווה את דעתו שיש לאחד את הכתיב ואת המשמעות בשני המקומות:

ז) כל הדין בדיני וכו', המלה בדיני בכל כ"י תימן ביו"ד אחת. וברור כי נקודה בית שוויה דלת חרוקה. ולא כפי שראיתי בכמה דפוסים שניקדו היוד דגושה קמוצה. וכן לקמן יתבענו לדיני ישראל. וברור כי אזהרה זו אפלו הדיין יהודי או יותר נכון מזרע ישראל אין לדון לפניו בדיני גוים. אע"פ שיש מקרים שיש חפיפה בין דיני ישראל לדיני גוים.

אם כוונתו של הרב קאפח ב"וכן לקמן..." היא כי כך הוא המצב בכל כ"י תימן גם בהמשך ההלכה, הרי שצריך להניח כי נפלה שגיאה במהדורתו, ועל אף ההערה נשכח התיקון והושאר בטעות נוסח הדפוסים. אולם ניתן להבין כי כוונת הרב קאפח היא שגם "לקמן" יש לקרוא בדל"ת חרוקה, אך המצב בכתבי היד התימניים שעליהם הסתמך במהדורתו הוא זה שהועתק בנוסח הפנים⁹.

7 שפר שופטים שלה עתיד לראות אור בקרוב. אין כלולה כאן נוסחת "רמב"ם פרנקל", שכן למרות המאמץ הרב שהושקע בהכנתה ומעלותיה המרובות, קשה לראות בה מהדורה מדויקת באמת של נוסח הרמב"ם, מחמת סיבות שונות שכבר עמדו עליהן במבוא לרמב"ם מדויק (המבוא הכללי שבראש ספר המדע, תשס"ד, עמ' יז), במבוא למשנה תורה השלם (חזק, תש"ע, עמ' 38-40 ובהערות שם), ובקיצור גם בפתח דבר למהדורה המנוקדת של משנה תורה בכרך אחד (חיפה תשס"ט, עמ' יג). המצוי בילקוט שינויי נוסחאות שבמהדורה זו יובא בהערות השוליים.

8 משנה תורה, יוצא לאור פעם ראשונה על פי כתבי יד תימן עם פירוש מקיף, כרך כב - ספר שופטים א, תשנ"ו, עמ' רמ.

9 בין כך ובין כך יש לשים לב לכך שההערה מתייחסת במפורש רק להופעה אחת מבין שלוש ההופעות שבסיפא של ההלכה, ולא ברור אם הרב קאפח התכוון גם לשתי ההופעות האחרות.

בהערה זו הציג הרב קאפח, בהיותו דיין ופוסק, גם עמדה הלכתית, אך במה שנוגע לנוסח יש לדון בשתיים: ראשית, האם הכתיב ביו"ד אחת מכריח לקרוא את המילה ב"דלת חרוקה" ולא "ביוד דגושה קמוצה", ושנית, האם נכון 'לתקן' את סוף ההלכה לפי הסברה ללא סימוכין בכתבי היד - אם נוסח הפנים אכן משקף את כתבי היד שעמדו לפני המהדיר¹⁰. לכאורה ניתן ללכת בדיוק בדרך ההפוכה - מסוף ההלכה שבה כתוב "דייני" בשני יו"דין נלמד לראשה שיש לקרוא גם בה את היו"ד הבודדת בקמץ!

בדרך זו הלכו העורכים במהדורה המנוקדת של משנה תורה השלם¹¹, ואף שנוסח המהדורה מושתת על נוסח הרב קאפח נוקד שם כך:

כָּל הַדָּן בְּדִינֵי גוֹיִם וּבְעֵרְפָאוֹת שְׁלֵהֶם - אִף עַל פִּי שְׁהִי דִינֵיהֶם כְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל - הָרִי זֶה רְשָׁע, וּכְאֵלוֹ חֲרָף וְהָרִים יָד בְּתוֹרַת מֹשֶׁה רַבְּנֵנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: 'וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לַפְּנֵיהֶם' - לַפְּנֵיהֶם וְלֹא לַפְּנֵי גוֹיִם, לַפְּנֵיהֶם' וְלֹא לַפְּנֵי הַדְּיוֹטוֹת. הִיָּתָה יָד הַגּוֹיִם תִּקְיָפָה, וּבַעַל דִּינוֹ אֶלֶם, וְאֵינּוּ יָכוֹל לְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ בְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל - יִתְבַּעְנוּ לְדִינֵי יִשְׂרָאֵל תַּחֲלָה; אִם לֹא רָצָה לְבֹא - נוֹטֵל רְשׁוֹת מִבֵּית דִּין, וּמִצִּיל בְּדִינֵי גוֹיִם מִיַּד בַּעַל דִּינוֹ¹².

אף ר' יוחאי מקבילי השתית את מהדורות הרמב"ם שלו בכרך אחד על נוסח הרב קאפח, ואכן במהדורה הראשונה (הוצאת ישיבת אור וישועה, חיפה תשס"ד) הועתק הנוסח בהלכה שלנו מילה במילה מנוסח הפנים של הרב קאפח. ברם במהדורתו המנוקדת (תשס"ט) הובא:

כָּל הַדָּן בְּדִינֵי גוֹיִם וּבְעֵרְפָאוֹת שְׁלֵהֶם - אִף עַל פִּי שְׁהִי דִינֵיהֶם כְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל, הָרִי זֶה רְשָׁע, וּכְאֵלוֹ חֲרָף וְהָרִים יָד בְּתוֹרַת מֹשֶׁה רַבְּנֵנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: 'וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׂים לַפְּנֵיהֶם'; "לַפְּנֵיהֶם" וְלֹא לַפְּנֵי גוֹיִם, "לַפְּנֵיהֶם" וְלֹא לַפְּנֵי הַדְּיוֹטוֹת. הִיָּתָה יָד הַגּוֹיִים תִּקְיָפָה וּבַעַל דִּינוֹ אֶלֶם, וְאֵינּוּ יָכוֹל לְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ בְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל - יִתְבַּעְנוּ לְדִינֵי יִשְׂרָאֵל תַּחֲלָה; אִם לֹא רָצָה לְבֹא - נוֹטֵל רְשׁוֹת מִבֵּית דִּין, וּמִצִּיל בְּדִינֵי גוֹיִם מִיַּד בַּעַל דִּינוֹ.

וזאת בהתאם להערותו של הרב קאפח, ולנוסח הרב שילת שיובא מיד.

- 10 בילקוט שנויי נוסחאות של מהדורת ר"ש פרנקל (משנה תורה, ספר שופטים, ירושלים-בני ברק, תשנ"ט) נכתב: "יתבענו לדיני ישראל - כ"ה בכת"ת (זולת בכית"ד: בדין) ובכ"א"ג. בכ"ס"ב ובכ"א"א ובכ"א"ב: בדיני. בכ"ס"א ובדפוסים: לדייני". כלומר, בכל כתבי היד התימניים שהיו ברשות המו"ל הזה נכתבה יו"ד אחת ורק בכ"י ספרדי, ספרית פריז 347, נכתב 'דייני' בשני יו"דין. גם בכתבי היד התימניים שבדק הרב שילת נכתבה רק יו"ד אחת.
- 11 משנה תורה השלם, הוצאת חזק, תש"ע. עורך ראשי: ר' אוריאל פרץ בלוי.
- 12 ואף שניקדו בראש ההלכה ובסופה יו"ד קמוצה, במופעים של המילה שבתווד ניקדו דל"ת חרוקה.

כל הדין **בדיני** גויים ובערכאות שלהן, אף על פי שהיו **דיניהם כדיני** ישראל, הרי זה רשע וכאילו חירף והרים יד בתורת משה רבינו, שנאמר: 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', לפנייהם ולא לפני גויים, לפנייהם ולא לפני הדיוטות: היתה יד הגויים תקיפה, ובעל דינו אלם, ואינו יכול להוציא ממנו **בדיני** ישראל, יתבענו **לדיני**¹⁴ ישראל תחילה, אם לא רצה לבוא, נוטל רשות מבית דין, ומציל **בדיני** גויים מבעל דינו.

מו"ר הרב שילת הניח ליסוד נוסח הפנים של ספר שופטים במהדורתו את כתב יד אוקספורד 613. כתב יד זה מקורו בארם צובא, ולשיטתו של הרב שילת "את משפט הבכורה בההדרת 'משנה תורה' יש לתת לכתביהיד המזרחיים"¹⁴. בהערותו למילה "בדיני" שבראש ההלכה לא ציין הרב שילת חילופי נוסח בכתבי היד אלא לנוסח הדפוס בלבד¹⁵, וגם בהערותו בהמשך (המסומנת במובאה דלעיל) לא הביא כתבי יד שנקטו שני יו"דין אלא כתב: "1. ב: בדיני. ת: בדין. ד (גם ק): לדיני". כלומר, בכל כתבי היד שנבדקו על ידי הרב שילת נכתב בכל ההלכה הזו 'דיני' ביו"ד אחת.

ברם, אף אם מן העולה עד כאן נראה ברור שהגרסה הנכונה היא ביו"ד אחת, אין בכך הכרעה מוחלטת ביחס לניקודה של היו"ד הזו.

בתגובה להערתי בעניין, כתב לי ר' אוריאל פרץ בלוי (ראה הערה 11), בהתייחסו לנוסח הר"י קאפח: "כל זה בא ללמדך, שכנראה בכתבי היד לא הייתה הקפדה על "שמירת שני יודים", ואדרבה, כידוע שטעות השמטה סבירה יותר מטעות הוספה, ולכן כיוון שדווקא על פי עדותו של הרב קאפח בהמשך מופיע עם שני יודים, סביר שהטעות היא בהשמטת היוד בקטע הקודם".

בהקשר זה, של הכתיב המלא בכתבי הרמב"ם באופן כללי, יש לציין למה שכתב הרב שילת במבוא לרמב"ם מדויק¹⁶, עמ' כ: "הכתיב - הכתיב של רבנו בכתב יד קדשו נוטה להיות כתיב מלא, אך אין בו אחדות... אף בכתבי היד אין אחדות בכתיב, ונראה שכל סופר עשה בזה כרצונו. לפיכך בחסירות ויתירות לא הלכנו אחרי כתב יד אחד, אלא איחדנו את הכתיב באופן שהקריאה תהיה רהוטה

- 13 רמב"ם מדויק, כרך יד: ספר שופטים, הוצאת מעליות, ירושלים תשס"ו, עמ' סב-סג. מהדורת הרב שילת החלה להדפיס בתשס"ד, והיא כוללת עד עתה את ספרי מדע, אהבה, זרעים, הפלאה, עבודה, קרבנות ושופטים (ספר משפטים - בדפוס).
- 14 המבוא הכללי למהדורת רמב"ם מדויק הבא בראש ספר המדע, תשס"ד, עמ' טו.
- 15 הערה זו תובא בשלמותה להלן.
- 16 ראה לעיל הערה 14.

ונוחה¹⁷. ב'נטייה' שציין הרב שילת ניתן למצוא סמך דווקא לגישה שאם הכתיב הוא ביו"ד אחת הרי שאין היא באה אלא לציין חיריק מלא, אך דבריו על הסופרים מלמדים כי אין ממש בדיוקים כעין אלו; ושוב נמצאנו נבוכים¹⁸.
דומה, כי אין לנו אלא לצרף לבירור הכתוב בכתבי היד את בירור המשמעות. אמנם אין פשוט הדבר כלל וכלל, וכפי שכתב הרב שילת במבוא¹⁹:

לא סמכתי על סברה ולמדנות, ולא ניסיתי לפרש את שיטת רבנו בסוגיה כדי להכריע בין הגרסאות, שכן כל לומד גמרא בעיון יודע, שפעמים הרבה מה שנדמה לו בהשקפה ראשונה כפירוש דברי הרמב"ם - מתברר לו אחרי עיון הפכו, ואחרי עיון נוסף שוב רואה שטעה, ומי הוא זה שתאמר קבלו דעתי?

אך אף על פי כן, צירוף המסתמן מכתבי היד עם העיון בדברי הרמב"ם, יכריע. גם הרב שילת עצמו לא נמנע מלצרף ראיות מניחות המשמעות לדחיית נוסח הדפוסים בכמה מהערותיו, ואף במקומנו עשה כן. זו לשונו בהערותו (13) על המילה "בדיני" שבראש ההלכה:

ד: בדיני. וכן לקמן בהמשך ההלכה (לפי חלוקת ההלכות בד'). אך זוהי כפילות עם 'ערכאות שלהן'.

מה שנכתב בקיצור בהערה זו זכה להרחבה מבהירה בפירוש 'יד פשוטה' למו"ר הרב נ"א רבינוביץ שליט"א.

17 בעניין זה של הכתיב חרג הרב שילת מכתבי היד, והתאים אותו ל'נוחות הקורא'. אף שבמקומנו העתיק הרב שילת אות באות מכתבי היד שהיו לפניו, הרי שניתן ללמוד מהדיון כאן שלכתיב יש לעתים משמעויות מרחיקות לכת, ו'נוחות הקורא' תלויה במקרים הללו בפרשנות המהדיר!

18 גם בתשובות הרמב"ם הנוגעות להלכה שבה אנו עוסקים נשאלת שאלה דומה. בשתיים מהן מעתיק י' בלאו (תשובות הרמב"ם, מהדורה שניה - ירושלים, תשמ"ט) ממקורותיו ביו"ד אחת, ומלבד שאלת טיבו של הנוסח, קשה להכריע כיצד יש לקרוא. כך בסימן כז (עמ' 40): "ואין ראוי למסור לדיני גויים, אלא מי שנמנע מדיני ישראל. וכתב משה". וכך בסימן תח (עמ' 686): "אין ראוי על אחד מבתי דיני [ישראל] לצוות לבעל דין לשלך לדון בדיני גויים; ואם טעה וצוה בזה מבלי היות לו סבה תכריחהו על ככה, הוא חוטא חטא גדול. וכל מה שנעשה בדיני גויים בזה הענין אינו מועיל... ואם יתחזק זה אשר בידו השכירות בדיני גויים... נטיל עליו חרם עד אשר יקרע השכירות ויבוא לדיני ישראל. וכתב משה. אני מסכים על זאת ההוראה ואין חולק עליה שום אחד מהחכמים הגדולים, וכתב יצחק בר ששון נעג"א. אני מסכים עם זאת ההוראה ובה מודה, וכתב שמואל בר סעדיה ז"ל". אמנם בלשון השאלה בסימן כז, שנכתבה בערבית, מדובר על "מדהב אלגויים", ואולי ניתן ללמוד מכך כי גם בתשובה הכוונה היא לשיטת הגויים ולא לשופטים הגויים.

19 המבוא הכללי הנ"ל הערה 13, עמ' כ.

כל הדין בדיני גוים, ובערכאות שלהן, אע"פ שהיו דיניהם כדיני ישראל, הרי זה רשע וכאלו חרף והרים יד בתורת משה רבינו, שנאמר: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם - לפניהם ולא לפני גויים, לפניהם ולא לפני הדיוטות. היתה יד הגוים תקיפה, ובעל דינו אָלָם, ואינו יכול להוציא ממנו בדיני ישראל - יתבענו לדיני ישראל תחלה. אם לא רצה לבוא - נוטל רשות מבית דין ומציל בדיני גוים מבעל דינו.

כמו הרב שילת, גם הרב רבינוביץ השתמש לצורך קביעת נוסח הפנים בכתב יד אוקספורד 613 (ראה במבוא למהדורתו), אלא שכדרכו הוא העתיק את כתב היד ללא שינויים, והקפיד אף על חסרות ויתרות. החידוש במהדורתו הוא כמובן הפירוש - יד פשוטה - שתכליתו להבהיר את דברי הרמב"ם על ידי חשיפת מקורותיו בחז"ל ובגאונים, ובעזרת השוואות לכתביו האחרים. לאחר הבאת הברייתא בגיטין (המובאת לעיל בראש המאמר), הלומדת: "לפניהם" - ולא לפני גוים, דבר אחר: 'לפניהם' - ולא לפני הדיוטות" מבהיר הרב רבינוביץ:

רבינו מציע שני דברים האסורים: א) "הדין בדיני גוים", ואפילו לפני דינים מישראל שהם הדיוטות ואינם דנים על פי דין תורה, הרי דנים דיני גוים; ב) הדין בערכאות של גוים "אף על פי שהיו דיניהם כדיני ישראל". שניהם למדים מאותו פסוק: 'לפניהם' ולא לפני גוים - כלומר דינים גוים; 'לפניהם' ולא לפני הדיוטות שאינם יודעים דין תורה ודנים בדיני גוים.

הנה, לשונו הזהב של הנשר הגדול ברורה ומיושבת, ללא כפילות מיותרת ועל פי שתי הדרשות שבברייתא. הנוסח המדויק שברוב כתבי היד מיושב וברור - יו"ד אחת ודל"ת חרוקה; "יד" חזקה, ופשוטה.

סוף דבר

הנה גם מתברר לנו שבדיקת עדי הנוסח יחד עם הדיוק בדברי הרמב"ם וההתבוננות בס לאור מקורותיו בחז"ל עולות בקנה אחד עם העמדה המקובלת בפוסקים. וכנגד מה שהמדפיסים היו רגילים לכתוב "שְׁגִיאוֹת מִי יָבִין, מִנְּסֻתָּרוֹת נִקְנִי", נענה כאן: "מְשֻׁפְּטֵי ה' אָמֹת, צְדָקוֹ יִחְדָּו".

20 משנה תורה להרמב"ם עם פירוש יד פשוטה, ספר שופטים (בדפוס). תודתי לרב רבינוביץ שליט"א ולעורכי מהדורתו על שאפשרו לי להשתמש בטיוטות הנוסח והפירוש לפני פרסומם.